

TEFSİR

hüm ve menâhicühüm: el-Kısmü'l-evvel, Aman 1427/2007, tür.yer.; Ömer Kara, "Türkiye'de Tefsir Akademiyasının Gelişim Süreci", *Tarih-ten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar* (ed. Bilal Gökçür v.dğr.), İstanbul 2010, s. 612; M. Suat Mertoğlu, "Doğrudan Doğruya Kur'an'dan Alıp İlhamı": Kur'an'a Dönüş'ten Kur'an İslamı'na", *Divân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, XV/28, İstanbul 2010, s. 69-113; A. Rippin, "Tafsir", *EP* (İng.), X, 83-88; Tahir Chaudhary, "Tafsir Literature: Its Origin and Development", *Encyclopaedia of the Holy Qur'an* (ed. N. K. Singh – A. R. Agwan), Delhi 2000, V, 1473-1488; Cl. Gillot, "Exegesis of the Qur'an", *Encyclopaedia of the Qur'an* (ed. J. D. McAuliffe), Leiden 2002, II, 99-124; R. Wielandt, "Exegesis of the Qur'an", *a.e.*, II, 124-142.

MEHMET SUAT MERTOĞLU

TEFSİRÜ'L-CELÂLEYN

(تفسير الجلالين)

Celâleddin el-Mahallî'nin

(ö. 864/1459)

yarım bırakıp

Celâleddin es-Süyûtî'nin

(ö. 911/1505)

tamamladığı Kur'an-ı Kerim tefsiri.

Celâleddin el-Mahallî, ömrünün sonlarına doğru başladığı *Tefsirü'l-Ḳur'ân*'ın yarısını yazdıktan sonra vefat etmiş, öğrencisi Celâleddin es-Süyûtî 1 Ramazan 870 (17 Nisan 1466) tarihinde başladığı çalışmasını kırk günde tamamlamış ve eser *Tefsirü'l-Celâleyn* (iki Celâl'in tefsiri) adıyla ün kazanmıştır. "Lübbü't-tefâsîr" (tefsirlerin özü) diye anılan eser çok okunan tefsirlerden biri olma özelliğini günümüzde de korumaktadır. *Tefsirü'l-Celâleyn* çok muhtasar şekilde yazılmış olup yapılan sayımlara göre Kur'an-ı Kerim âyetleriyle tefsirdeki harflerin sayısının birbirine eşit, Müdâssir sûresinden sonra ise tefsir kısmındaki harflerin biraz daha fazla geldiği tesbit edilmiştir (*Keşfü'z-zunûn*, I, 445). Tefsirin hangi yarısının kime ait olduğu hususunda kaynaklarda farklı rivayetler vardır. Kâtib Çelebi'nin de içinde bulunduğu birçok müellife göre Bakara sûresinden İsrâ sûresine kadar olan kısmı Mahallî, daha sonraki kısmı Süyûtî yazmıştır; Fâtiha sûresi de Süyûtî tarafından tefsir edildiği için eserin sonuna konulmuştur (*a.g.e.*, a.y.; Kaysî, s. 78; Bilmen, II, 596). Ancak bu görüşün gerçeğe ilgisi yoktur. Zira bizzat Süyûtî'nin mukaddimede ve İsrâ sûresine ait tefsirin sonunda belirttiğine göre Mahallî, Kur'an-ı Kerim'i Kehf sûresinden başlayıp Nâs sûresine kadar tefsir etmiş, ardından Fâtiha sûresinin tefsirine başlamış, fakat ömrü yetmediğinden eserini bitirememiştir. Süyûtî de Bakara sûresinden İsrâ sûresinin sonuna kadar gelen sûreleri tefsir

etmiş ve Mahallî'ye ait olan Fâtiha'yı tefsirin sonuna koymuştur (Cemel, I, 7; Ahmed b. Muhammed es-Sâvî, IV, 626).

Eser dil, üslûp ve ihtisar bakımından bir bütünlük arzeder; bazı kelimelerin açıklamasında görülen az sayıdaki değişiklikten başka temelde önemli bir fark yoktur. Meselâ "sırât-ı müstakim" ibaresini Mahallî "cennete götüren yol" (Meryem 19/36), "senden önceki peygamberlerin de yolu olan tevhid yolu" (Yâsîn 36/4); Süyûtî ise "İslâm dininin yolu" (el-Bakara 2/142) ve "hak yol" (el-Bakara 2/213); "ruh" kelimesini Mahallî "insanın içine işlemeyle onu hayat sahibi kılan latif bir cisim" (es-Secde 32/9; Sâd 38/72), Süyûtî "bedenin kendisiyle canlandığı şey" (el-İsrâ 17/85) diye açıklamıştır. Sade bir dille yazılan *Tefsirü'l-Celâleyn*'de âyetler, ilâhî maksadın ayrıntılar içinde kaybolmasına meydan veremeyecek biçimde kısa ve anlaşılır bir üslûpla tefsir edilmiştir. Bir dirâyet tefsiri olan eserde izlenen metot Süyûtî tarafından mukaddimede şöyle açıklanmıştır: Allah'ın kelâmından anlaşılana zikretmek, tercih edilen görüşe dayanmak, gerekli görülen yerlerin i'rabını yapmak, meşhur kıraatlerdeki farklılığa dikkat çekmek ve bütün bunları özlü biçimde vermek. *Tefsirü'l-Celâleyn*'in kaynakları arasında Zemahşeri'nin *el-Keşşâf*'ı, Tabersî'nin *Mecma'u'l-beyân*'ı, Fahreddin er-Râzî'nin *Mefâtihu'l-gayb*'ı, Kâdî Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*'i, Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin *el-Bahrü'l-muḥîṭ*'i ile Buhârî, Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvûd ve Hâkim'in hadis mecmuaları zikredilebilir.

Tefsirü'l-Celâleyn'de Kur'an'ın Kur'an'la ve sünnetle açıklanması metodundan büyük ölçüde yararlanılmış, hadisler bazan mânen rivayetle verilmiş, bazan da bilinen hadislere atıfta bulunulmuştur. Âyetlerin nüzûl sebeplerinin belirtildiği eserde çoğu zaman, "Sebebin özel olması hükmün genel olmasına engel değildir" prensibi uygulanırken zaman zaman nüzûl sebebine dayanılarak âyetlerin özelleştirildiği görülür (Zeydî, V [1974], s. 133; VIII [1977], s. 397). Tefsirin en başta gelen özelliği kelimelerin eş anlamlılarıyla ve hemen hemen âyetlerdeki kalıplarıyla açıklanmasıdır. Müelliflerin aynı zamanda dilci olmaları eserlerine de yansımış, sarf ve nahivle ilgili açıklamalara bolca yer verilmiştir. Yer yer kelime ve cümlelerin i'rabı yapılmış, bu durumda anlamlar nahiv kaidelerine göre değil nahiv kaideleri onlara tâbi kılınarak verilmiştir (*a.g.e.*, VIII [1977], s. 370). Farklı kıraatlere dikkat çekilen eserde kıraat imamlarının isimleri zikredilmeden kıraat

farklılıklarının mânaya yansımaları üzerinde durulmuş, bunlardan kaynaklanan çeşitli i'rab şekillerine işaret edilmiş, zaman zaman şâz kıraatlere de temas edilmiştir. Her iki müfessir ahkâm âyetlerinin tefsirinde fikhî birikimlerini ortaya koymuş ve açıklamalarda mensubu buldukları Şâfiî mezhebini öne çıkarmıştır. Neshin kabul edildiği eserde Kur'an'ın Kur'an'la ve Kur'an'ın sünnetle neshine yer verilmiştir (meselâ bk. en-Nisâ 4/33; el-Bakara 2/180). Tefsirde bazı müteşâbih âyetler te'vil edilmiş, bunların bir kısmı Selef'in anlayışına aykırı olmakla eleştirilmiştir (Zeynû, s. 3-82). Hurûf-ı mukattaa hakkında ise, "Bunlardan murat olunanı en iyi Allah bilir" denilerek bu konuda Selef âlimlerinin yolu izlenmiştir. Müstakim bir âyet sayıldığı halde bismelenin tefsiri yapılmamış ve bismelenin herkes tarafından bilindiği kaydedilmiştir (Cemel, IV, 616). *Tefsirü'l-Celâleyn* bazı açılardan eleştirilmiştir. Bunların başında bazı gereksiz ayrıntılara ve İsrâiliyat'a yer verilmesi gelmektedir. Tefsirin her iki müellif tarafından yazılan kısımlarında bu tür örnekler rastlanmaktadır (el-Bakara 2/248, tâbût ve bakıyye; el-Hac 22/52, garânîk kıssası; en-Neml 27/23, Sebe melikesi; el-Ahzâb 33/37-38, Zeyneb kıssası; Sâd 38/23-24, Hz. Dâvûd'a muhakeme için gelen iki hasmın kıssası; et-Tahrîm 66/11, Firavun'un müslüman hanımının kıssası).

Tefsir öğretimi için uygun bir metin olması dolayısıyla yaygınlık kazanan *Tefsirü'l-Celâleyn* üzerine çeşitli hâşiyeler yazılmıştır. Bedreddin Muhammed b. Muhammed el-Kerhî'nin *Mecma'u'l-bah-reyn*'i (nüshaları için bk. *el-Fihrisü's-şâmil*, IX, 2360-2363), Ali el-Kârî'nin *Cemâleyn*'i (nüshaları için bk. *a.g.e.*, IX, 2384-2389; eserin çeşitli bölümleri 2006'da Muhammed Münkız Asîl, 2007'de Ahmed Ali el-Huzeyfî ve aynı yıl Abdülkâdir Nâsır eş-Şeyh tarafından Medine'deki el-Câmiatü'l-İslâmiyye'de ve 2009'da Mebrûk el-Hânî tarafından Trablusşam'daki Câmiatü'l-cinân'da yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır), Süleyman b. Ömer el-Cemel'in *el-Fütûḥâtü'l-ilâhiyye'si* (kenarında *Tefsirü'l-Celâleyn* olduğu halde, Kahire 1275, 1282, 1283, 1287, 1293, 1308; eser üzerine Abdülfettâh Hıdır Ezher'de doktora çalışması yapmıştır, Menûfiye 1996) ve Ahmed b. Muhammed es-Sâvî'nin tasavvuf ağırlıklı *Hâşiyetü's-Sâvî 'alâ Tefsirü'l-Celâleyn*'i (Dehli 1284; Mısır 1303, 1318, 1345) bunlardan bazılarıdır (diğer hâşiyeler için bk. Brockelmann, *GAL*, II, 114, 145; *Suppl.*, II, 179-180; Bilmen, II, 597).

İlki Delhi'de olmak üzere (1211/1796) Kur'an-ı Kerim'in ve çeşitli tefsirlerin kenarında yahut şerh ve hâşiyeleriyle birlikte çok sayıda baskısı yapılmıştır (Kalküta 1256; Kahire 1280; Kahire 1302, *el-Fütûhâtü'l-ilâhiyye* ve *Tefsiru İbn 'Abbâs* ile birlikte; Kahire 1303, 1308, *el-Fütûhâtü'l-ilâhiyye* ve Ebû'l-Bekâ el-Ukberî'nin *İmlâ'ü mâ menne bihi'r-rahmân*'i ile Süyûtî'nin *Müfahhamâtü'l-Kur'ân*'i kenarında; Bombay 1282; Delhi, ts.). Muînüddin el-İcî'nin *Cevâmî'u't-tibyân*'i ve Ukberî'nin *et-Tibyân*'i ile birlikte bulunan *Tefsîrû'l-Celâleyn*, Sabri Muhammed Mûsâ ve Muhammed Fâyiz Kâmil'in yanı sıra (Beyrut, ts.) Ebû Fâris ed-Dahdâh (Beyrut 2000) tarafından neşredilmiştir. Eser Türkçe'ye (*Tefsîr-i Celâleyn: Celâleyn Tefsiri Tercümesi* [Ali Rıza Kaşeli v.dğr., I-III, İstanbul 1997]; *Kelime Anamlı Celâleyn Tercümesi* [Taha Alp v.dğr., I-V, İstanbul 2005]) ve İngilizce'ye (trc. Feras Hamza, *Tafsir Al-Jalalayn*, Fons Vitae [Louisville], 2008) çevrilmiştir. Abdürraûf es-Sinkilî'nin (ö. 1105/1693 [?]) ilk Malayca Kur'an tefsiri kabul edilen *Tercümânü'l-müstefid*'inin (I-II, İstanbul 1302) aslını *Tefsîrû'l-Celâleyn*'den yapılmış kısmî tercüme oluşturur (Riddell, s. 49, 146). Eser üzerine İbrâhim Muhammed Ebû Süleyman *Tahrîcü ehadîsü'l-merfû'a fi Tefsîri'l-Celâleyn* (1403, Mekke Ümmülkurâ Üniversitesi) ve Abdurrahman Altuntaş *Celâleyn Tefsiri ve Metodu* (2004, Ankara Üniversitesi) başlıklı birer yüksek lisans tezi hazırlamıştır (ayrıca bk. SÜYÛTÎ [Tefsirciliği]).

BİBLİYOGRAFYA :

Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn* (nşr. Abdülkâdir el-Arnaût), Beyrut 1994; Ahmed b. Muhammed Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessîrin* (nşr. Süleyman b. Salâh el-Hizzî), Medine 1417/1997, s. 296; Keşfü'z-zunûn, I, 445; Cemal, *el-Fütûhâtü'l-ilâhiyye*, Beyrut, ts. (Dâru İhyâ'it-türâsî'l-Arabî), I, 7; IV, 616; Ahmed b. Muhammed es-Sâvî, *Hâşiye 'alâ Tefsîri'l-Celâleyn*, Kahire, ts. (Mektebetü Dâri İhyâ'it-kütübî'l-Arabiyye), IV, 626; Brockelmann, *GAL*, II, 114, 145; *Suppl.*, II, 179-180; Kâsım el-Kaysî, *Târîhu't-tefsîr*, Bağdad 1385/1966, s. 78; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul 1974, II, 596-597; *el-Fihrisü's-şâmil: Mahtûâtü't-tefsîr* (nşr. el-Mecmau'l-melekî), Amman 1987, VI, 1566-1666; IX, 2360-2363, 2384-2389; X, 2763-2779; Muhammed b. Cemil Zeynû, *Tenbihât mühimme 'alâ Kurâtî'l-ayneyn 'alâ Tefsîri'l-Celâleyn*, Kahire 1410, s. 3-82; P. G. Riddell, *Islam and the Malay-Indonesian World*, London 2001, s. 49, 146; Kâsım Yâsir ez-Zeydî, "Menhecü'l-Celâleyn fi tefsîri'l-Kur'ân", *Âdâbü'r-Râfideyn*, V, Musul 1974, s. 15-150; VIII (1977), s. 367-405; Ali Akpınar, "Celâleyn Tefsiri ve Müellifleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II, Sivas 1998, s. 181-198.

ALİ AKPINAR

TEFSİRÜ'L-ESMÂ ve'd-DAVÂT (تفسير الأسماء والدعوات)

Hattâbî'nin
(ö. 388/998)
esmâ-i hüsnâ
ve duaya dair eseri.

Kaynaklarda adı *Kitâbü Şerhi'd-du'â*, *Tefsîru esâmî'r-rab 'azze ve celle, Me'ânî'd-da'avât ve tefsîruhâ, Şerhu'l-esmâ'i'l-hüsnâ, Şerhu'l-ed'iyeti'l-me'sû-re, Şe'nü'd-du'â*, *Şe'nü'l-ed'iyeti'l-me'sû-re, Kitâbü'd-Du'â* şeklinde de geçer. İlmî neşir nüshasında 300 sayfa civarında bir hacme sahip bulunan kitabın üçte biri İbn Huzeyme'nin *Şe'nü'd-du'â* (*Kitâbü'd-Du'â*, *Kitâbü'd-Da'avât*) adlı risâlesinin şerhi mahiyetindedir (*DîA*, XX, 80). *Tefsîrû'l-esmâ*'nın muhtevasını dört bölüm halinde incelemek mümkündür. Birinci bölümde dua kelimesinin etimolojisi yapılmış, duanın bir ibadet konumunda olduğuna dikkat çekilmiş, onun takdîr-i ilâhîyi değiştirip değiştiremeyeceği hususu tartışılmış ve âdâbı anlatılmıştır. İkinci bölümde Hz. Peygamber'den rivayet edilen dualara giriş niteliğinde doksan dokuz esmâ-i hüsnâ hadisi kaydedilmiş, burada geçen "ihâsâ" (isimleri kavrayıp gereğince amel etme) kavramının açıklanmasından sonra isimler hadisteki sıraya göre şerhedilmiştir. Müellif Ebû Hüreyre'den gelen diğer bir rivayette yer alan, doksan dokuz ismin dışındaki yirmi üç ismi de kısaca açıklamış, "dehr" (felek) kelimesinin esmâ-i hüsnâdan sayılamayacağına, ayrıca esmâ-i hüsnâ içinde yer alıp insanlar için de kullanılan bazı kavramların muhteva bakımından ilâhî isimlere benzetilemeyeceğine dikkat çekmiştir. *Tefsîrû'l-esmâ*'nın üçüncü bölümü *Şe'nü'd-du'â*'nın şerhinden ibarettir. Burada Hz. Peygamber'den nakledilen altmış üç dua, zikir ve niyaz metninin izahı sırasında kelimelerin etimolojisinin yanı sıra dua, zikir ve niyazın âdâbına ve insanın iç dünyasındaki etkilerine değinilmiştir. Risâlenin başlıca konuları arasında uykudan uyanınca okunacak dua, dünyaya ait kötülüklerden, kabir ve âhiret azabından korunma duaları, seyyidü'l-istiğfâr, sağlık, âfiyet ve mağfiret talebi, ezan duası, doğruyu bulma ve doğrudan sebat etme niyazı, tesbih ve hamd örnekleri, özlü sözler ve nasihatler sayılabilir. Ancak metinlerin bir kısmının müstakil konu teşkil etmeyip birden fazla rivayetler halinde kaydedildiği ve bazı rivayetlerin eksik olduğu anlaşılmaktadır. Şerhedilen İbn Huzeyme'ye ait risâlenin herhangi bir nü-

hasına henüz rastlanmamıştır (*Şe'nü'd-du'â*, neşredenin girişi, s. 9-10). Dördüncü bölüm İbn Huzeyme'nin risâlesinde yer almayan, Resûlullah'tan nakledilmiş elli üç duayı içermektedir, bu metinler de şerhedilmiştir. Söz konusu dua konuları içinde sefere çıkış ve dönüş duası, Hz. Peygamber'in kendisinin ve torunları Hasan ile Hüseyin'in korunmasıyla ilgili duası, sabah namazı duası, rüzgâr ve fırtınanın tehlikelerinden korunma duaları, yağmur duası ve yemek duası yer almaktadır. *Tefsîrû'l-esmâ*' ve'd-da'avât, dört yazma nüshasından hareketle Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk tarafından yayımlanmış, neşirde sayısı 150'ye yaklaşan hadislerin kaynakları gösterilmiş ve kitabın sonunda indekslere yer verilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hattâbî, *Şe'nü'd-du'â* (nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Dimaşk 1404/1984, tür.yer.; ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 7-47; Salih Karacabey, "Hattâbî", *DîA*, XVI, 491; Mustafa Işık, "İbn Huzeyme", a.e., XX, 80.

BEKİR TOPALOĞLU

et-TEFSİRÜ'L-KEBÎR

(bk. MEFÂTİHU'L-GAYB).

TEFSİRÜ'L-KUR'ÂNİ'L-AZÎM

(تفسير القرآن العظيم)

Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr'in

(ö. 774/1373)

Kur'an-ı Kerim tefsiri.

Tefsir tarihinde Selefi ekolün temsilcilerinden olan İbn Kesîr'in Allah'ın kelâmının mânalarını ortaya koyma ve tefsir ilmini öğrenip öğretmenin âlimler üzerine farz olduğu düşüncesiyle kaleme aldığını belirttiği eser (I, 3) *Tefsîru İbn Kesîr* diye de bilinmekte ve rivayet tefsirleri arasında Taberî'nin *Câmi'u'l-beyân*'ından sonra en meşhur tefsir kabul edilmektedir (M. Hüseyin ez-Zehbî, *et-Tefsîr ve'l-müfessîrîn*, I, 236). Bazı âlimlerce kendi türünde eşsiz bir çalışma sayılan eser tefsir usulüne dair bir mukaddimeyle başlar. Müellifin, büyük ölçüde hocası Takıyyüddin İbn Teymiyye'nin *Mukaddimetü't-tefsîr* (*Mukaddime fi usûli't-tefsîr*) adlı risâlesinden iktibas ettiği mukaddimedeki tefsirin gerekliliği, en güzel tefsir yöntemleri, re'y ile tefsirin cevazı gibi konulara temas edilir. Eserde yer alan ikinci bir mukaddimedeki Kur'an'daki âyet, kelime ve harf sayısı, Kur'an'ın hizip ve cüzlere ayrılması, sûre ve âyet kelimelerinin anlamı, Kur'an'